

Simoná Kolmanová: Maďarští básníci 19. století v českých překladech (Mihály Vörösmarty, János Arany, Sándor Petőfi). Praha, Karolinum, 2014.

Simona Kolmanová Prágában kiadott új könyve a 19. századi magyar költészet három legkiemelkedőbb alakja, Vörösmarty Mihály, Arany János és Petőfi Sándor életművét mutatja be a cseh fordítások kontextusában. Mindhárom író méltó erre a feladatra, mindegyiküknek kimagasló jelentősége van a magyar irodalomban, s a közép-európai térség virtuális irodalmi örökségében is tisztes hely illeti meg őket. Ezt tükrözi, hogy mindegyikük két vagy több önálló cseh nyelvű kötettel is rendelkezik, s életművük párhuzamba állítható jelentős cseh írói pályákkal: Vörösmarty Máchával, Arany Erbennel, míg a legismertebbnek tekinthető Petőfi egyebek mellett Jan Neruda nemzedékére gyakorolt ösztönző hatást.

Az egyes írókat tárgyaló fejezetek azonos szerkezetre épülnek. Mindegyik portré rövid életrajzi vázlattal kezdődik, amelyet az egyes szerzők életművének tömör és kimerítő bemutatása követ. A kötet elismerésre méltó érdeme, hogy az írói portrék megrajzolása a magyar szakirodalom beható ismeretéről tanúskodik. Az irodalomtörténeti vázlatot követi a cseh fordítások aprólékos elemzése, amelyet a szerző nagy műgonddal valósít meg. Ennyiben a kötet szinte teljes mértékben egyéni kutatáson alapul, s az eredmény előzmény nélküli, úttörő jelentőségű. Látható, hogy a szerző kitűnő magyar nyelvismerettel rendelkezik, ennek alapján veti össze az eredeti és a cseh szövegeket. Ezen túlmenően érvényesíti a transzlatológia korszerű szemléletét is. Az egyes írókkal foglalkozó fejezeteket rövid összefoglalás zárja, amely nemcsak az elemzés legfőbb tanulságait vonja le, de kitér olyan kérdésekre is (recepció, komparatiztika), amelyek kiegészítik az összképet.

A fordítások elemzésénél a szerző azt az eljárást követi, hogy mintegy menet közben demonstrálja az összehasonlító vizsgálatot. Párhuzamosan közli az eredeti szöveget a megjelent fordítással, és számos esetben kiegészíti ezt saját nyersfordításával. Amikor szükségesnek érzi, a teljes verset közli, amikor ez fölöslegesnek látszik vagy nem megoldható, csak néhány versszakot. Ennek során az olvasó a fordítási problémák egész példatárával szembesül. A pontos fordítás ugyanis számos esetben nem oldható meg maradéktalanul a két nyelv strukturális különbsége, illetve a kulturális hagyomány eltérő jelrendszere miatt. A szerző nem is elsősorban erre, hanem a jó szándékú, de szemantikailag hibás – esetenként ordító – félrefordításokra koncentrál. Meglepően nagy az ilyen típusú fordítói hibák száma, melyek nemcsak hátráltatják a versek befogadását, de lehetetlenné is teszik azok valódi megértését. (Mint a szerző írja: a fordítások „gyakran nem csak pontatlanok, de homályosak és jelentős hibákkal küszködnek, nem beszélve arról, hogy

javításra vagy kiegészítésre szorulnak”) (8. o.) A bemutatásra kerülő szövegekben a szerző aláhúzással jelzi a kiemelni kívánt fordító hibákat, s a versek alatt bőséges kommentárral látja el a vitatott nyelvi megoldásokat.

A Vörösmartyval foglalkozó fejezet (11-45) korrekt és kiegyensúlyozott. Két csehül megjelent fordításkötetet elemez: *Čongor a Víla* (Csongor és Tünde, 1981), *Až se nachýlí noc* (Majd ha kifárad az éj, 1986), melyek a költő reprezentatív jellegű műveit mutatják be. *A Csongor és Tünde* nehezen meghatározható műfaját a szerző a magyar szakirodalom alapján pontosan írja körül: „mesei-filozofikus hangoltságú drámai költemény lírai elemekkel” (15) A szerző röviden elmeséli az öt felvonásból álló mű tartalmát, ami annál is inkább szükséges, mert a fordítás igen jelentős – a mű értelmét alapvetően meghatározó – kihagyásokat tartalmaz, melyek végeredményben megfosztják a cseh olvasót a költemény talányos és összetett filozófiai rétegének befogadásától. A fordító ugyanis mesedramát hozott létre egy olyan műből, amely a romantika kozmikus méretű gondolati líráját tragikus erővel szólaltatja meg. Ebben az esetben el lehetne gondolkodni azon, hogy a fordító (vagy a szerkesztő) miért ezt a megoldást választotta. Vajon azért járt el így, mert a fordító (vagy a szerkesztő) megítélése szerint a cseh befogadói közegben a mesedráma leegyszerűsített története nagyobb érdeklődésre számíthat, mint a költemény nehezen érthető filozófiai rétege? A kérdés azért érdekes, mert a mai magyar olvasó számára a műnek éppen ez a rétege hordozza a legvonzóbb esztétikai és gondolati üzeneteket. Vörösmarty művének gondolati elszegényítése persze nem kifejezetten transzlatológiai, hanem inkább kultúrpolitikai kérdés, hiszen a jelentésszűkítés ilyen durva eljárása az 1980-as évek könyvkiadásáról, illetve a cseh befogadói közeg aktuális állapotáról jelez valami lényegeset.

Az *Až se nachýlí noc* Vörösmarty lírai költeményeinek gyűjteménye. A kötetet a kiváló cseh hungarológus, Richard Pražák gondozta, s ennek megfelelően a költőről rajzolt összkép és a versek válogatása nagyjából megfelel a magyar irodalomtudományban elfogadott konszenzusnak. Ennek ellenére fordítói hibák (illetve jó szándékú, de nem mindig szerencsés fordítói átköltések) szép számmal akadnak ebben a kötetben is. Ennek elsődleges oka persze Vörösmarty romantikus képzeletének különleges, esetenként nehezen érthető nyelvi alakzataiból fakad, melyeknek fordítói mellőzését Kolmanová világosan érzékeli: „...a cseh fordításokban az eredeti szöveg plasztikus és metaforikus jellege gyakran elhalványul vagy leegyszerűsödik”. (44) Az értekezés kitér a *Szózat* 1860-as évekbeli cseh adaptációjára is, amelyet *Vlastenecká* (Hazafias dal) címen a „Hej, Slované” dallamára énekeltek. Itt szigorúan véve nem fordításról van szó, hiszen szerzői (Sárossy Gyula és Jan Neruda) a szláv

összetartozást hirdető cseh nacionalizmus szellemében jelentősen átírták az eredeti költeményt.

Az Arannyal foglalkozó fejezet (47-63) az epikus költőre helyezi a hangsúlyt, a lírai költeményeket kicsit szűkebb terjedelemben tárgyalja. Ez legitim döntés eredménye, hiszen Arany életművében kiemelt jelentősége van a *Toldi*-trilógiának és általában elbeszélő költészetének. A magyar irodalmi népiesség vezető képviselőjét ugyanis egész életében foglalkoztatta a „nemzeti eposz” megteremtésének lehetősége. Az első cseh fordítás is epikus művet ültetett át: a Vrchlický és František Brábek által jegyzett *Budova smrt* (Buda halála, 1897) a szerző szerint igen pontosan tolmácsolja az eredeti szöveget. A mai cseh befogadás szempontjából persze a *Zvon v pustě* (Harang a pusztában, 1957) címen kiadott kötetnek van a nagyobb jelentősége, amely lírai verseket és balladákat tartalmaz. A szerző helyesen ábrázolja a népiesség eszmei ösztönző szerepét Arany pályáján, de érzékelteti azt is, hogy a „nemzeti költészet” megteremtésének folyamatában a költő szükségképpen túllép a naiv népiesség hagyományán.

A Petőfivel foglalkozó fejezet (65-135) sokkal terjedelmesebb, mint a megelőző kettő, hiszen öt cseh nyelvű kötet anyagát hasonlítja össze (1871, 1907, 1950, 1953, 1973). Az anyag rendkívüli bősége rákényszeríti a szerzőt, hogy némileg módosítsa a fejezet felépítését és az addig bevált elemzési módszereit. A fordítások rendszerezéséhez új szempontokat vesz fel, melyekkel az eredeti szövegtől való eltérések „legfőbb tendenciáit” igyekszik kimutatni („ideologizálás”, „jelentésszűkítés”, „általánosítás”, „kiegészítés”, stb). (69) Ezt a részt követi az egyes fordításkötetek bemutatása. Az így felépített elemzői szerkezetben a szerzőnek sikerül rendet vágnia a kaotikusra duzzadt anyagban. Az összkép áttekinthető, arányos, a legfontosabb fordítói problémákra koncentrálnak. A fejezet végén igen hasznos áttekinthető táblázat mutatja be az öt cseh kötet egymáshoz viszonyított anyagát. A szerző ezzel azt is eléri, hogy a fordítói megoldások elemzése során kirajzolódik Petőfi cseh recepciójának története.

Kritikai nézőpontból csak néhány megjegyzést kívánok tenni. Úgy ítélem meg, hogy az elemzett magyar irodalmi anyag cseh kontextusba állítását jobban szolgálta volna a komparatistikai szemlélet erőteljesebb érvényesítése. Bővebben kellene utalni a Vörösmarty-Mácha és az Arany-Erben párhuzamra. Vörösmarty lírai karaktere persze számos ponton eltér a Mácháétól, de a romantikus költői képalkotás merész, esetenként önkényes teremtő ereje feltétlenül hasonló, jóllehet a cseh költőre nem jellemző a patetikus hangvétel. Az Arany-Erben tipológiai rokonság ennél sokkal erősebb. Mindkettőjükben közös, hogy a népi hagyományból igyekeznek kibontani a nemzeti jelleget. A népi műfajokban (népdal, regék és mondák) a „nemzeti lélek” eredeti szellemét keresik. Valami ideálisat keresve az ősi formát

akarják rekonstruálni. Mindkettőjük szerint a kívánatos emberi tartalmak lenyomatát az ősköltészet, a mitológia és a népdalkincs „autochton” műveltségében lehet felfedezni. Mindketten romantikus alkatúak, de ezt korlátozzák, elfojtják magukban. Ezt jelzi szemérmességük, visszafogottságuk. Irodalmi rokonságuk jól kifejeződik a balladák műfajában is.

A Vörösmartyról szóló rész bevezetésében pontosabban kellene körülírni a magyar „reformkor” fogalmát, amely részben fedi, de nem teljesen azonos a cseh „národní obrození” (nemzeti újjászületés) kifejezéssel. Közös bennük, hogy a nemzeti emancipáció kulturális keretek között, a nemzeti nyelv és irodalom megújítása és eszmei közvetítő szerepe révén bontakozott ki, de Magyarországon a rendi alkotmányosság bizonyos fokú fennmaradása és folyamatossága miatt a nemesség nemzeti törekvései intézményes politikai formát is öltöttek. A reformkor fogalma tehát többletjelentéssel bír a nemzeti újjászületés fogalmával szemben, kifejezi az alkotmányos rend fokozatos átalakításának igényét is.

Az Aranyról szóló részben a Horváth János „nemzeti klasszicizmus” fogalmát árnyalni kellene. Ezt ma már kevesen fogadják el a magyar irodalomtudományban, hiszen Horváth terminusa elhalványítja Arany költői személyiségében a romantikus komponenszt. Arany legalább annyira romantikus, mint klasszicista – illetve valami új minőséget kever ki a népiség alapján. Ide tartozik, hogy a *Ztracená ústava* (Elveszett alkotmány) elemzésénél (39) megérdemelne néhány mondatot a komikus vígeposzok térségbeli elterjedése Karel Krejčí kiváló könyve alapján (*Heroikomika v básnictví Slovanů*).

Több szót, illetve helyenként pontosítást igényelne a „népiség” fogalma, illetve eltérő értelmezései. Petőfinél a magyar nép inkább szociológiai fogalom, míg Aranynál a nemzeti hagyományok letéteményese. Bizonyos eszmei ingadozás mindegyik szerzőnél érzékelhető. Míg a *Toldi* a magyar jelleget képviselő népfő felemelkedését mutatja a nemesi osztályba – valamiféle felfrissülését a nemesi nemzetnek –, a *Toldi estéje* szomorkás megértéssel ábrázolja Toldi „maradiságát”, de a királynak (a racionális szervező hatalomnak) ad igazat. Transzlatológiai szempontból bizonyos fokú hiányosságnak lehet tekinteni, hogy az eredetitől eltérő fordítói megoldásokra viszonylag kevés magyarázatot kapunk. Igaz ugyan, hogy számos esetben az eltérések és félrefordítások okát csak találgatni lehet, de talán több szót érdemelne, hogy a eltérések között mi az, ami egyéni fordítói invenció eredménye – s a szemantikai különbség ellenére emeli a fordítás esztétikai értékét –, s mi az, ami indokolatlan pontatlanság vagy téves értelmezés eredménye.

Simona Kolmanová átgondoltan felépített, nagy háttértudással megírt könyve úttörő munka, a cseh hungarisztika jelentős eredménye. A kötet egyaránt hasznos szerepet tölthet be

az oktatásban és a magyar irodalom csehországi megismertetésében. Értékes példát nyújt a fordítástudomány empirikus alapjainak bővítéséhez.

*

Knižní publikace Simony Kolmanové zachycuje v kontextu českých překladů tři nejvýznamnější postavy maďarské poezie 19. století – Mihálye Vörösmartyho, Jánose Aranye a Sándora Petőfiho. Tuto pozornost si jmenovaní autoři zcela jistě zaslouží pro svůj mimořádný význam nejen v maďarské literatuře, ale i ve virtuálním literárním dědictví středoevropského prostoru. Dokladem toho je též skutečnost, že každý z autorů je v českém kontextu zastoupen dvěma nebo více sbírkami a v životní dráze každého z nich můžeme spatřit paralelní rysy s dráhou významných českých autorů: Vörösmarty – Mácha, Arany – Erben a Petőfi – generace Nerudova.

Kapitoly, pojednávající o jednotlivých autorech, mají shodnou strukturu. Nejprve je nastíněn krátký životopis autora, dále následuje věcná a obsažná charakteristika tvorby, která vypovídá o podrobné znalosti maďarské odborné literatury. Po tomto literárněhistorickém celku se autorka věnuje podrobnému a zasvěcenému rozboru překladů, jenž svědčí o dobrých znalostech moderních translatologických přístupů. V tomto směru je práce zcela založena na individuálním výzkumu, který můžeme v oblasti české hungaristiky považovat za průkopnický. Z konfrontace jednotlivých textů originálu a překladu je rovněž zřejmá kvalitní znalost výchozího (maďarského) jazyka. Kapitulu uzavírá krátké shrnutí, reflektující problematiku daných překladů, případně recepce a komparistiky.

U jednotlivých rozborů uvádí autorka paralelně text překladu i originálu, a pokud to považuje za nutné, prezentuje i doslovný (věrný) překlad celé básně nebo jen některých částí. Tato srovnání prezentují čtenáři bohaté množství translatologických příkladů. Doslovnost samozřejmě nelze vzhledem k rozdílné struktuře výchozího a cílového jazyka a odlišnému semantickému uspořádání kulturní tradice uplatnit všude a dokonale, to však ani není autorčiným cílem. Pomocí tohoto přístupu se snaží v semantické rovině ukázat především chybné a nepřesné pochopení originálu. Je až překvapující, s jakou frekvencí se tyto chyby v překladech vyskytují. O jejich závažnosti svědčí to, že často způsobují nesrozumitelnost samotného textu a jeho významu vůbec (jak sama autorka píše: „jsou často nejen nepřesné, ale též nejasné a významově zavádějící, neřku-li upravené či doplněné”). (8) Odlišnosti a chyby jsou v textech básní zvýrazněny podtržením. Za těmito texty následuje podrobný rozbor a komentáře těchto sporných překladatelských řešení.

Kapitola o Mihályi Vörösmartym (11-45) podává na základě dvou sbírek (*Čongor a Vily*, 1981; *Až se nachýlí noc*, 1986) přehled českých překladů vyváženou a korektní formou. Obě sbírky přinášejí nejvýznamnější a reprezentativní díla tohoto básníka. Problematické žánrové vymezení *Čongora a Vily* vystihuje autorka na základě maďarské odborné literatury s maximální přesností, když dílo označuje jako „filozoficko-pohádkově laděnou dramatickou báseň s lyrickými prvky”. (15) Dále krátce shrnuje obsah jednotlivých dějství, což v tomto případě považuji za důležité především z důvodu krácení originálního textu. Překlad totiž vynechává významné – a pro obsah díla stěžejní – pasáže, takže český čtenář je v konečném výsledku ochuzen o recepci tajemné a složité filozofické roviny básnického díla. Překladatel tak vytvořil pohádkové drama z díla, které v originále představuje v rámci kosmických rozměrů romantiky tragicky laděnou úvahovou lyriku. V této souvislosti by byla zajímavá krátká úvaha, z jakých důvodů k tomuto zjednodušení a zkrácení došlo: např. zda překladatel / redaktor spatřoval v této zkrácené pohádkové podobě možnost většího úspěchu díla u českého čtenářstva / publika. Tento problém je zajímavý i z toho hlediska, že právě tato mytologicko-filozofická rovina je pro dnešního maďarského čtenáře nositelem nejzajímavějších estetických a filozofických výpovědí. Filozofické ochuzení Vörösmartyho díla není pouze překladatelským problémem, ale i kulturně politickým, neboť ukazuje něco podstatného z českého nakladatelského a čtenářského prostředí 80. let 20. století.

Sbírka *Až se nachýlí noc* představuje výbor lyrických básní, který sestavil a připravil významný český hungarista Richard Pražák – úvodní studie i výběr básní tak zhruba odpovídá konsenzu maďarské literární vědy. Přesto zde najdeme poměrně velký počet překladatelských chyb i špatné pochopení originálu, které je především důsledkem složitějších a specifických jazykových figur, vycházejících z romantické fantazie Vörösmartyho. Tuto skutečnost formuluje Kolmanová výmluvně takto: „...v českém textu se původní plastičnost a bohatá metaforičnost často neobjevuje nebo je zjednodušena” (44). Práce se ve zvláštní podkapitole věnuje české adaptaci z 60. let 19. století známé Vörösmartyho básně *Výzva*, která byla publikována v dobových zpěvnících pod názvem *Vlastenecká* a byla zpívána na melodii „Hej, Slované”. Tato adaptace z pera Gyuly Sárossyho ukazuje úpravy původního textu v duchu českého (všeslovanského) nacionalismu.

Kapitola pojednávající o Jánosi Aranyovi (47-63) klade důraz na básníkovu epiku, o lyrice se zmiňuje stručněji. Toto rozhodnutí reflektuje skutečnost, že epická tvorba a především trilogie *Toldi* hraje u Aranye stěžejní roli. O tom svědčí i jeho celoživotní snaha vytvořit „národní epos”. Tomuto duchu odpovídá i první český překlad, jímž je *Budova smrt* (1897). Překlad, jenž je věrným tlumočením originálu, vznikl za spolupráce Jaroslava Vrchlického s

Františkem Brábkem. Z hlediska novodobé recepce má samozřejmě větší význam novější sbírka *Zvon v pustě* (1957), obsahující lyrickou tvorbu a balady. Autorka správně zachycuje inspirující úlohu idejí lidovosti v Aranyově básnické dráze, zároveň však poukazuje i na skutečnost, že v tomto procesu utváření „národní poezie“ Arany nutně překonává tradici naivní lidovosti.

Část věnující se Sándoru Petőfimu (65-135) je oproti předchozím dvěma mnohem obsáhlejší, neboť porovnává materiál pěti výborů (1871, 1907, 1950, 1953, 1973). Kvantita překladů vedla autorku k tomu, že částečně změnila strukturu kapitoly i způsob rozboru, jak uvádí v podkapitole „Charakteristika úprav a změn, hlavní tendence“. (69) Dále se věnuje rozboru jednotlivých sbírek a soustředí se na nejdůležitější překladatelské problémy. Rozbor jazykových variant pak vykresluje i formování české recepce Petőfiho. Tímto přístupem se Kolmanové podařilo přehlednost a vyváženost celé kapitoly. V závěru je kapitola doplněna velmi užitečnou tabulkou, která přehledně zobrazuje kompletní materiál jednotlivých sbírek.

Kniha Simony Kolmanové je vystavěna na promyšlené a logické koncepci, prozrazující obsáhlé znalosti dané tematiky. Jedná se o průkopnickou práci, která je důležitým obohacením pro českou hungaristiku. Publikace může plnit významnou úlohu při výuce i při prezentaci maďarské literatury v českém prostředí. Rovněž může přinést nové podněty pro další bádání české translatologie.

Z kritického hlediska bych zmínil několik návrhů k případným úpravám a doplněním. Domnívám se, že maďarské literárněhistorické pasáže by bylo vhodné doplnit podrobnějším nastíněním českého kontextu a zdůraznit tak více některé komparatistické prvky. Mám zde na mysli např. paralelu Vörösmarty – Mácha a Arany – Erben. Lyrický charakter Vörösmartyho se samozřejmě od Máchy v mnohém liší, podobnost však nacházíme v odvážném, místy svévolném obrazotvorném aspektu romantického vidění. Mnohem silnější je pak typologická příbuznost Aranye a Erben. Oba se snažili rozvinout národní charakter z lidové tradice, oba hledali v lidové poezii původního ducha národa, oba chtěli při hledání ideálu rekonstruovat původní formu. Oba se snažili potlačit své romantické zaměření. Jejich literární příbuznost je dobře patrná i v žánru balady.

V kapitole o Vörösmartym by bylo vhodné podrobněji rozepsat pojem doby reformní, který se jen částečně překrývá s českým národním obrozením. Vzhledem k národním snahám uherské šlechty dochází navíc k vytváření institucionálních politických forem. Doba reformní tak oproti českému národnímu obrození vyjadřuje rovněž požadavek postupné přeměny ústavního uspořádání.

V kapitole o Aranyovi bych uvítal podrobnější vysvětlení pojmů „národního klasicizmu“ a „lidovosti“. V souvislosti s komickým eposem (např. Ztracená ústava, 49) by bylo vhodné zmínit podobná díla ve středoevropském regionu (viz „Heroikomika v básnictví Slovanů“ od Karla Krejčího). U pojmu „lidovosti“ bych rovněž navrhoval upřesnění, resp. odlišení v úzu jednotlivých autorů – u Petőfiho se jedná spíše o sociologický význam, u Aranye o prezentaci národních tradic. U obou autorů je patrná určitá ideová rozkolísanost.

Z oblasti translatologie by stálo za úvahu určité dovysvětlení některých jevů – proč k uvedeným odchylkám a změnám docházelo (nakolik je to možné zjistit), zda se jednalo o individuální překladatelskou invenci s určitou estetickou hodnotou, nebo zda jde o špatné a nepřesné pochopení textu.

Závěrem opakovaně konstatuji, že publikace Simony Kolmanové je samostatným a původním dílem, prokazujícím obsáhlou a důkladnou práci s daným materiálem. Publikace je významným výsledkem české hungaristiky, jenž lze dobře využít i v rámci univerzitní výuky.

Berkes Tamás